

BODRI FERENC

Illyésék Kállaynál

NEW YORK - 1966. JÚNIUS

„...*Voltam Kállay Miklósnál is. Illett megmondani, hogy nem felejtettük el...*” – említi beszámolójában Illyés a PEN New York-i tanácskozásáról (június 10–18.) és az ezt követő amerikai körútról (Boston, San Francisco, Washington) visszatérőben, „egy favázás francia tanyaházban”, 1966 zimankós-esős júliusának elején az itt lakó magyar barátok és Cs. Szabó László előtt. Rövidke pihenés, apró játék, leheletnyi „hazai” ejtőzés a lobogó lángú francia kandallók előtt. A tihanyi házikó és kert távoli álmom a poggyászváltások között.

Kiemelkedően hajszás nyár lett az akkori. A belgiumi *Mons* volt az első állomás: a városházán a költő *Köszönet-mondással* június 3-án a költészet knokkei nemzetközi nagydíját vette át. Majd New Yorkba repült, a kongresszuson *Független-e az író?* címmel francia nyelvű beszédét mondta el. *Gách Marianne* augusztusi interjújában élményei között *Gara László* haláláról, *Zilaby Lajos* magyar olvasmányairól, a színész *Szabó Sándorral* folytatott ízes beszélgetésről nyilatkozik, folytatja utóbb maga az *Amerikában* című rövidke beszámoló lapjain. De néhány hét után egy grúziai utazás következett.

Illyés sem a közvetlen beszámolóiban, sem a *Naplójegyzetek* 1966-ban írt, főként utazásokról és találkozásokról szóló lapjain jó okkal nem írta le az egykori magyar miniszterelnök, *Kállay Miklós* (1887–1967) nevét. Bár sok más nevet említ, akivel egy-egy kézszorítás akkor kivételesen bátor gesztusnak tekinthető.

A miniszterelnöknél tett látogatásról Cs. Szabó mondata előbb jelent meg (*Hunok Nyugaton* – München, 1968), mint Illyés beszámolója, hiszen a látogató csak nyolc év után írja le *Naplójegyzeteiben* (1974. november 4.) az egykori délután élményét és eseményeit. Amikor a sértett visszavonultságban és már súlyos betegségben szenvedő *Márai Sándor* egy ekkori kegyetlen napló-részlete, az íróárs tájékozatlan és keserűen vádaskodó kirohanása elébe került. Márai Cs. Szabó könyvecskéjét kapta meg postán majd hat évvel annak megjelenése után, bár Illyésék amerikai jelenlétéről az egyidejű sajtóból értesülhetett. Ez idő tájban ő is New Yorkban tartózkodott, de Illyés neki szóló és feltehetően találkozóra invitáló levelére sem válaszolt. Erről 1966-os naplójában nem ír, legalábbis a saját kiadású kötet jegyzeteiben Illyésről, akár a PEN-ről semmi nem olvasható. Az *Irodalmi Újság* e nyári számai a *San Gennaro* véret ünneplik, közlik Illyés *Monsban* elmondott beszédét, *Márer György* New York-i Illyés-interjúját július elején. Márai gyaníthatóan forgatta az ekkori lapszámokat, hasonlóképpen „a helybelieket” is. Napi tájékozottságáról a napló árulkodik.

De csak az „*ikonografusnak*”, Cs. Szabó Lászlónak az Illyéssel közös emlékekről és találkozásokról szóló remek „*útikönyve*” bosszantja fel esztendőik után. Az egykori PEN-találkozót „*irodalmi búcsújárásnak*” minősíti az 1974-es napló, „*kormánypénzen külföldi propagandakörútnak*” Illyés meghívását és utazását, de vannak itt ezeknél bántóbb tévedései, kegyetlenebb ítéletei. Bár mi aligha bíraskodhatnánk büntetlenül önpusztító bezárkózása, öntépd negációi, minden élőt vádló magánya felett. Illyés sem ítélezik. Inkább az emlékéket mondja el.

„...Egy könyvecske, melyet most hozott a posta, megemlíti – írta Márai –, hogy a kiváló író New York-i tartózkodása során meglátogatta az idős magyar államférfit, aki Magyarország miniszterelnöke volt, mikor a náci megszállták az országot. Az államférfit, rövid bujdosás után, több náciellenestársával a németek koncentrációs táborba zárták, ahonnan az amerikaiak segítségével szabadult. Az idős államférfi – régi magyar család sarja, a föld-birtokos osztály leszármazottja – a szabadulást követően nem tért vissza Magyarországra, ahol a kommunisták mindenéből – birtokából és szerepéből – kiforgatták. New Yorkba ment, ott csendes visszavonultságban élt, és bizonyosan meglepődött, amikor emigrációs magányában váratlanul felkereste a magyar irodalmi kiválóság, aki az »osztást« – aztán még sok mindent, ami 1945 után Magyarországon történt – írásban és másképpen is helyeselte...

Akárhogy is volt: a jelenet, amint az ember, aki mindent elvesztett, a vendéglátó úriember rezignált udvariasságával fogadja és hallgatja a látogatót, aki mindent megtett, amit tehetett, hogy ez a helyzet bekövetkezzen: történelmi...”

Valóban az volt – ebben Márainak igaza van. Bátorított és váratlan elégtétel akkor a nagybeteg és egykori politikai szerepvállalásának elorzott igazságát, egyben buktatóit angolul megjelent könyvében is igazolni kívánó államférfi előtt: a kézszorításban Illyés a tisztességesebben gondolkodó nemzet együttérzően férfias üdvözetét hozta, toleráns ítéletét nyújtotta át. Itthonról akkor egyetlenként, alig pár hónappal a nyolcvanadik évében járó, vélhetően az óhazától is búcsúzni készülő, beteg ember halála előtt. Márai keserű vádaskodása éppen önfájdalmú elzárkózásából, oszlopos prófétai magányából következett. Magyar sors ez is, akárcsak Kállayé, akinek emlékirata azóta itthon is megjelent (1991). Politikáját épp ennek nyomában kísérli meg tisztább fénytel értelmezni történetírásunk. Láttatva a pokoljárást, a két pogány közt vergődő nemzet kiátkérésében az akkor megoldhatatlannak bizonyult próbálkozásokat. Méltóan értékelve a Kállay által nyert „történelmi késleltetést”, a nemzet pusztai magányát a farkasvágú hordák és a közönyös nagyhatalmak között.

Illyés Gyuláék tisztelő látogatására akár büszkéek lehetünk. Megbékélést vittek a lelkiismeretével is küszködő államférfi tudatába. Szinte pár perccel az utolsó pillanatok előtt. Mint Józsa huszár Turinba Kossuthhoz, a példázat szerint.

A naplójának szólt Illyés tartózkodó emlékezése, rezignált válasz Márainak. Egyben halk szavú intés a nemzet számára – a látogató megtette, amit más, hasonlóan gondolkodó honfitársa akkor meg nem tehetett.

„...Miért ne látogathattam volna meg Kállay Miklóst New Yorkban? Nemcsak azért, mert igen sanyarú helyzetben volt – betegségének, a Parkinson-kórnak is végső szakaszában. S nemcsak, hogy úgy ért hozzám az invitációja, hogy: »hisz úgysem teljesítheti«. Ellentétben a közfelfogással, politikai teljesítményét, hogy amíg tudta, késleltette a németek betörését, Bethlen Gábor-i produkciónak éreztem. Ha Hitler rögtön 42-ben Pestet is úgy szállja meg, mint Prágát, Belgrádot, Zágrábot, olyan Quisling-kormányt kap, amely a baloldalt és a zsidóságot az utolsó szálig kiirtja. »Hintapolitika!« Igen, de csak így lehetett az örvény fölött maradni, a levegőben. Mert hova szállhatott volna le az a hinta akkor, nem Kállay, de akár Zsilinszky lendítéseivel is? Mikor ezt az én különvéleményemet, mintegy köszönetképpen megmondtam neki, a csontváz Kállayt már úgy rázta a betegség, hogy az asztal is remegett, melybe belekapaszkodva talpra segítette magát. Szája, nyelve is vonaglott, s nem is értettem meg a válaszát, csak a dadogók nyelvén tudó Flóra: »Életem legnagyobb élménye« – zárul a szűkszavú, a valóban történelmi eseményt és ítéletet egybefoglaló, szemérmes emlékezés.

Megnyugvással tölthet el a porával hazai földre került miniszterelnök dadogó mondata. Bár Illyés értékelése ekkor is csupán látszólag lehetett „különvélemény”.

Csak éppen ő mondhatta el a szinte reménytelenül távozni készülő előtt. Hiszen balkezes elődei után 1942–1944 magyar miniszterelnöke megosztott kormányával valóban azt tette, amit a történelmi alagút kényszerpályáján tehetett: kettős elvárás és sokszoros félelem béklyóiban irányította a nemzetet, ordasok és némán várakozók, cinkosok és vétkesek között. A látóhatáron fény pedig ugyancsak csekélyke mutatkozott.

A régi ismerős a gyaníthatóan rövidke látogatásban az ideológiák kényszere nélkül gondolkodó nemzet véleményét mondta el a hazától távoli asztal másik oldalán. Békét teremthet bennünk a miniszterelnök hívására megvalósult, a hazatérésben pedig nem csekély csapdákat sejtető-rejtő találkozás. New Yorkban akkor két férfi szoríthatta meg erőltlenül és gyengéden a másik kezét. „A dadogók nyelvén tudó Flóra”, a személyében szemtanú nemzet előtt.

POMOGÁTS BÉLA

A lázadástól a szépszig

A SZÁZ ÉVE SZÜLETETT DÉRY TIBORRÓL

Az európai irodalomban gyakoriak a tolsztoji gesztusok: a lelkiismeret lázadásai. Valaki – a szellem embere – meggyűlöli a gazdagság és a hatalom hazugságait, szembe fordul környezetével és a szenvedőkhöz csatlakozik. Ez a csatlakozás korántsem egyszerű, nemegyszer bizalmatlanság fogadja a csatlakozót, akinek gyakran kell választania az emberi autonómia és az önkéntes elkötelezettség között. A száz esztendeje született Déry Tiborról beszélek, az ő emberi és írói sorsát határozza meg e két fogalom: a részvét és a lázadás. Útja nem lehetett egyenes, nemcsak a világgal kellett küzdenie, hanem önmagával is. Azt a pályát futotta be, amit korunk baloldali európai értelmiségének legjobbjai. Lázadt és csatlakozott, őszinte elkötelezettséggel állt a társadalmi átalakulások harcosai közé, aztán csalódottan vetett számot az átalakulás eredményeivel. A közéleti lelkiismeret szerepét próbálta betölteni: írói életrajza ezért egy lelkiismeret története.

Lázadó ifjúság

Nagypolgári családból származott, őt magát is a pénz arisztokratájának szánta környezete: nagybátyja gyárában kapott vezető szerepet. Itt vált lázadóvá, rövidesen szakszervezetet alakított, sztrájkot szervezett. Első írásaiban a talmi hazai polgárság álnok és szemforgató erkölcsét támadta, 1917-ben írott *Lia* című kisregényét, egy féktelen szenvedélyű szerelem ábrázolását, elkobozta az ügyészség. Következő regényében, *A kéthangú kiáltásban* pedig a világháború szörnyű öldöklése, a pusztító ösztönök gátlástalan felszabadítása ellen tiltakozott. A teljes emberi személyiség védelmében, a független gondolkodásért szállt síkra. Midőn tennivalóit kereste, az emberi szabadság és a művészi függetlenség eszméihez igazodott. Ilyen vágyakkal és reményekkel csatlakozott az 1918-as „őszirózsás” forradalomhoz, majd a Tanácsköztársasághoz. A teljes sza-